

ПОЛЬОВА СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ЗЕМЛЕУСТРОЮ ТА КАДАСТРУ

У статті на основі семантико-логічного критерію вичленено термінологічне поле системи термінів землеустрою та кадастру. Дослідження структури термінополя дозволило виділити особливу структуру – ядро та периферію – для якої характерна концентрація полеутворювальних ознак у ядрі та неповний набір цих ознак за можливого послаблення їхньої інтенсивності на периферії.

In the article the terminological field of organisation of the use of land and cadastre term system has been defined according to semantic and logic criterion. The study of term field structure allowed to determine the extraordinary structure – a main body and a circumference – that is characterised with concentration field forming features in main body and incomplete set of possible easing of their intensity at circumference.

Ідея розгляду закономірностей семантичних зв'язків між мовними одиницями не нова: думки про системний характер мови і про необхідність вивчати її як зв'язне ціле висловлювалися ще в кінці XIX – на початку XX ст. О.О. Потебнею, М.М. Покровським, Р. Мейером, Г. Шпербером. Оскільки термін є словом літературної мови, а термінологія однією з її підсистем, сукупність термінів кожної науки становить певну множинність елементів, що створюють чітку єдність і цілісність, – систему термінів, під якою розуміємо "...складну єдність, що складається із взаємопов'язаних та взаємозумовлених частин – елементів, втілених у реальну субстанцію, що мають конкретну схему взаємозв'язків (відношень), тобто структуру" [19, 98]. Зазначимо, що рівень системної організації галузевих терміносистем є вищим порівняно з системною організацією загальнолітературної лексики, оскільки, по-перше, термінолексика більш структурована за певними класифікаційними ознаками, а будь-яка структура, на нашу думку, є передумовою появи системи, по-друге, системність термінології забезпечується її свідомим формуванням, "оперативним" втручанням носіїв мови науки в організацію терміносистем [6, 57].

Уперше положення, що термін слід розглядати як елемент певної системи, було сформу-

льоване Д.С. Лотте [13, 35]. У багатьох сучасних дослідженнях системність вважається однією з найважливіших ознак терміна [5; 6; 2; 9; 10; 22]. На думку Н.В. Юшманова, "ідеальна термінологія – це повністю впорядкована система, яка відповідає вимозі: знаючи термін, знаєш місце в системі, знаючи місце в системі – знаєш термін" [25, 673], а звідси випливає, що "якщо відокремити термін від певної системи, де він "підтримується" іншими термінами, зіставленими з ним та співвимірними з ним, то він перестане функціонувати як термін і перетвориться у звичайне слово, наповнене значенням, залежним від контексту" [18, 272].

Поняття системності базується на логічній системі понять, оскільки місце терміна в терміносистемі визначається місцем відповідного поняття в системі понять певної галузі знань. З огляду на це, можемо говорити про два взаємозумовлені рівні термінологічної системності – логічний та лінгвістичний. Створення однозначних відповідностей між елементами цих рівнів – поняттям і терміном, що його позначає, – головний принцип системної організації термінів. Кожна ж терміносистема має такі основні ознаки: 1) терміносистема є певною сукупністю термінів, що виконує комунікативно-тематичне чи комунікативно-ситуативне завдання; 2) елементи

структури безпосередньо чи опосередковано пов'язані між собою; 3) немає жодного терміна, який би не належав до якоїсь терміносистеми або одночасно до кількох; 4) межі між терміносистемами можуть бути більш або менш чіткими; 5) терміносистеми можуть накладатися одна на одну, утворюючи зону перетину, тобто певну групу термінів, спільних для кількох терміносистем; 6) терміносистемою може "користуватися" як окрема галузь, так і кілька галузей одночасно, що вказуватиме на статус такої термінології як міжгалузевої [7, 3].

У лінгвістичній літературі системність пов'язується, як правило, з теорією поля, оскільки "у процесі польового структурування розкриваються діалектичні зв'язки між мовними явищами і позамовною дійсністю, механізм цих зв'язків і їхні закономірності виявляють особливості мовної свідомості, її національно-специфічні риси" [15, 7]. Дослідження лексики за семантичними полями пов'язують з ім'ям Й. Тріра (саме у нього в 1923 році виникла ідея "поля"), хоча сам термін "поле" в лінгвістиці вперше використовується у роботі Г. Іпсена "Давній Схід та індогерманці" [26]. Теорія поля, що викликала широку дискусію серед зарубіжних і вітчизняних лінгвістів, активно використовується в практиці мовознавчих досліджень і нині. Починаючи з досліджень О.О. Реформатського, польовий метод аналізу застосовують і до термінологічної лексики. На його думку, "поле для терміна – це дана термінологія, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна" [16, 51]. Л.В. Морозова визначає термінологічне поле як строгу послідовну ієрархію зв'язків між термінами на основі їхніх семантичних показників – обов'язкових наукових дефініцій, які відображають логіко-поняттєві відношення в певній галузі знань [14, 224]. На сьогодні факт існування термінологічних полів не викликає заперечень, проте вчені-мовознавці вкладають у це поняття різний зміст. Так, Ф.В. Філін для позначення лексичних угруповань, елементи яких зв'язані "однорідними значеннями", використовує термін "лексико-семантична група" [15, 25]. Л.М. Васильєв уважає, що поняття "поле" перебуває з поняттям "лексико-семантична група" у родо-видових відношеннях, а такі поняття як "лексико-семантична група", "синонімічні ряди", "сукупності лексико-семантичних варіантів слова" – різновиди семантичних полів [15, 26]. А.А. Уфимцева, навпаки, розглядає ці поняття як рівноправні види парадигматичних об'єднань у лексиці [15, 26]. В енциклопедії "Українська мова" зміст поняття "лексико-семантична група" М.П. Кочерган виводить з поняття "лексико-семантичне поле": "Лексико-семантичні поля розпадаються семантично на ще щільніші об'єднання – лексико-семантичні групи. Так, у темпоральному лексико-семантичному полі можна виділити назви точних (секунда, хвилина,

година, доба, тиждень, рік, століття) і неточних (час, пора, епоха, ера і т.п.) відтінків часу, назви частин доби, пір року, місяців, днів тижня тощо. У межах лексико-семантичних груп виділяють мінімальні семантичні об'єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії і гіпонімії" [21, 305-306]. Ураховавши погляди мовознавців, основними ознаками поля у лінгвістиці вважаємо такі:

- поле є об'єднанням слів, що пов'язані між собою семантичною спільністю;
- у складі поля виділяється особлива структура – ядро/периферія – для якої характерна концентрація полеутворювальних ознак у ядрі і неповний набір цих ознак за можливого послаблення їхньої інтенсивності на периферії;
- елементи ядра найбільш спеціалізовані, виконують функцію поля більш однозначно, вони є обов'язковими для поля;
- між ядром і периферією здійснюється розподіл функцій, частина функцій властива ядру, частина – периферії;
- межа між ядром та периферією, а також між різними зонами периферії нечітка, розмита;
- поле може об'єднувати у своєму складі елементи, що належать до різних граматичних класів або рівнів мови. Так, Р.М. Гайсіна трактує лексико-семантичне поле слів як міжчастиномовне і включає в нього дієслова, прикметники, іменники і прислівники [4, 4];
- структурні елементи поля можуть належати до ядра одного поля і периферії іншого поля та навпаки;
- різні поля іноді накладаються одне на одне, утворюючи зони переходів;
- у структурі поля виділяються мікрополя.

Вивчення будь-якого семантичного поля, у тому числі й терміносистеми землеустрою та кадастру, передбачає вичленування його на першому етапі і наступний аналіз його структури. Вичленити поле можна на основі одного із критеріїв: структурного, психофізіологічного, статистичного, психолінгвістичного і семантикологічного. Зупинимося на їхній стислій характеристиці, з'ясовуючи переваги та недоліки.

Структурний критерій вичленування семантичних полів (П.А. Соболева, А.Р. Арутюнов, В.М. Русанівський) спирається на зв'язок синтаксичного рівня мови з семантичним. Семантичні поля виділяються на основі структурних моделей вільних словосполучень. Схожість структурних моделей зумовлює близькість між значеннями слів, що дозволяє віднести слово до того чи іншого поля. Цей критерій дозволяє наочно демонструвати взаємозв'язок синтаксису і семантики мови [17, 138-150].

Психофізіологічний критерій вичленування семантичного поля (О.С. Виноградова, А.Р. Лурія) базується на реєстрації реакції кровоносних судин голови й руки піддослідного на електрик-

ний заряд [3, 78-83]. Ця реакція розглядається як об'єктивний показник наявності семантичної схожості ключового слова (слова-стимула) та його асоціантів. Недоліком цього критерію є те, що виділення семантичного поля у такому випадку дає лише загальне уявлення про семантичне поле.

Статистичний критерій виділення семантичних полів запропонований А.Я. Шайкевичем. Він висловив думку, що семантичні зв'язки слів повинні виявлятися в їх відносно частій одночасній появі в текстах. Тому, вивчаючи статистичні кореляції слів, можна робити висновки про їхні семантичні зв'язки [24]. Позитивною рисою цього критерію є об'єктивність визначення семантичних зв'язків між словами, проте він неекономний, оскільки передбачає опрацювання великої кількості лексем.

Психолінгвістичний критерій виділення поля (Ш. Баллі) оснований на констатації існування в свідомості носіїв мови асоціативних зв'язків між словами, які відкриваються експериментальним шляхом [1].

В основі **семантико-логічного** критерію виділення поля (В.І. Кодухов, Г.А. Уфімцева, Н.М. Мініна) лежить принцип ідентифікації, що його запропонував Ш. Баллі [11; 1]. Цей принцип зводиться до відшукування слова-ідентифікатора, яке повинне виражати поняття, ідею в найзагальнішій, абстрактній і нейтральній формі. Це слово служить "вимірювальним приладом" для виявлення загальнокатегорійного значення слів і створює основу пошуку інших членів поля. Розрізнявальними ознаками при побудові поля термінології землеустрою і кадастру виступають відношення елементів поля до терміноодиниць аналізованої галузі знань і рівень узагальнення значення. Ядро поля утворює термінологія землеустрою та кадастру, яка, незважаючи на її складність і багатоплановість, розглядається як цілісність. Сучасний зміст понять "землеустрій" і "кадастр" викладено у Земельному кодексі України, який зазначає, що *землеустрій* – сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил (ЗКУ, гл. 31), *державний земельний кадастр* – єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників та землекористувачів (ЗКУ, гл. 34). Елементи ядра – терміноодиниці, у яких

сема співвіднесеної із землеустрою галуззю є центральною в їхній семантичній структурі. Основною ядровою лексичною одиницею є термін *земля*. Серед одиниць ядра досліджуваної терміносистеми виділяємо власне землевпорядні терміни (*землеустрій, кадастр, землевпорядне районування, кадастрові карти, посесія, сервітуарій, парцеляція земель, пріоритетність земель сільськогосподарського призначення* та ін.) та вузькогалузеві (*далекоземелля, тахеометричне знімання, територіально-просторовий устрій, триангуляція, цільове призначення земель, правовий режим земель, землевласник, землекористувач, межові знаки* та ін.). З розвитком землевпорядної галузі терміносистема Поповнюється новими найменуваннями, які стають вузькогалузевими термінами. Такі терміни мають кілька характерних рис: по-перше, вони, як правило, бувають складними за будовою, часто словосполученнями, по-друге, "приходять" вони у ядро цілими гіперо-гіпонімічними парадигмами.

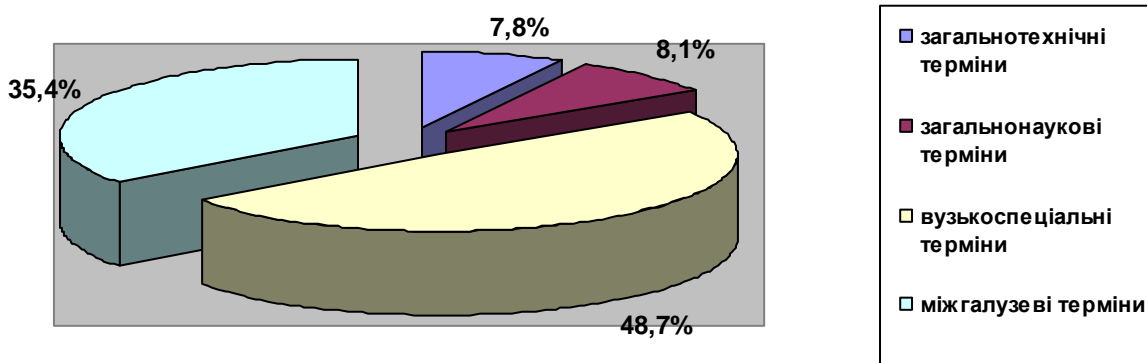
Периферію польової структури землевпорядної терміносистеми утворюють терміни, які пов'язуються із землевпорядною справою лише диференційними семами (або семою). Серед периферійних термінів можна вичленувати міжгалузеві, загальнотехнічні, загальнонаукові. Міжгалузеві терміни позначають поняття суміжних наукових та науково-прикладних дисциплін (*агрокліматологія, біосфера, гравітаційне поле, деградація ґрунту, землювання, іпотека, лесиваж, акумуляція, кут, індекс*). За нашими підрахунками налічується близько сорока суміжних із землевпорядкуванням галузей, серед яких назвемо кілька, що мають найбільшу кількість суміжнонаукових термінів: геологія, геодезія, географія, ґрунтознавство, екологія, картографування, будівництво, правознавство, економіка, фізика, хімія та ін. Такі терміни можуть функціонувати в різних галузевих терміносистемах, практично не змінюючи при цьому свого значення. Лише у складі термінологічних словосполучень вони можуть звужувати й конкретизувати свою семантику, готуючи підґрунтя навіть для переходу з периферії до ядра термінологічного поля. Наприклад, полісемічний термін *моніторинг* має такі значення: 1. Постійний контроль за будь-яким процесом з метою виявити, чи відповідає він бажаному результату або початковим прогнозам; 2. Спостереження за довкіллям, оцінка і прогноз його стану у зв'язку з господарською діяльністю людини; 3. *соціол.* Збір інформації для вивчення громадської думки стосовно якогось питання (ССІС, с. 464). У галузі землевпорядкування цей термін у складі словосполучення *моніторинг земель* отримує звужене значення – система спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів (ЗКУ, гл. 33). 3

таким значенням цей термін стає елементом ядра досліджуваної терміносистеми.

Зустрічаються серед міжгалузевих термінів (щоправда, в невеликій кількості) і міжсистемні омоніми – терміни, які в різних терміносистемах мають різні значення: *планування, легенда, ферма*.

Зону крайньої периферії утворюють загально-технічні (*форма, конфігурація, переріз, обстеження, абразія, машина, агрегація*) та загально-наукові терміни (*аналіз, система, теорія, задача, частка, структура*). О.І. Чупіліна, О.А. Преображенська, О.Ф. Кучеренко не вважають їх термінами, оскільки вони позначають не об'єкти досліджень, а процес пізнання цих об'єктів [23; 12]. Ми схильні вважати такі лексичні одиниці термінами, оскільки, незважаючи на міжпредметний характер і високий ступінь абстракції, вони, як і терміни, також не позбавлені

можливості переміщення ближче до ядра термінополя, навіть входження до нього. Наприклад, загальнотехнічний термін *машина* у складі терміносполучення *землерозпушувальна машина* або загальнонауковий термін *система* у складі терміносполучення *система обробітку ґрунту* змінюють своє місце у структурі поля – переміщуються ближче до ядра. Таким чином, зазначимо, що межа між ядром і периферією не буває чіткою, терміни досить мобільні і можуть змінювати своє місце – переміщатися або у напрямку до ядра, або навпаки – від ядра до зони дальньої периферії (історизми, архаїзми). Дослідження структури термінополя землевпорядкування та кадастру дозволило визначити процентне співвідношення вузькоспеціальних, міжгалузевих, загальнотехнічних та загальнонаукових термінів (діаграма).

Отже, до складу української термінології землеустрою та кадастру входять функціональні одиниці, що позначають поняття сфери землеустрої та кадастрової галузей і вживаються в наукових текстах та усному мовленні фахівців. Як елементи відкритої й динамічної мовної підсистеми, призначеної для обслуговування

певної сфери суспільної діяльності, терміни землеустрою та кадастру посідають у ній визначені місця (у ядрі або на периферії), вступають у зв'язки між собою та з елементами інших терміносистем української мови, що дозволяє розглядати українську термінологію землеустрою та кадастру як польову структуру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во ин. лит., 1961. – 394 с.
2. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3-29.
3. Виноградова О.С., Лурия А.Р. Объективное исследование смысловых связей // Тезисы докладов конференции по машинному переводу. – М., 1958. – С. 78-83.
4. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле отношения в современном русском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук / ЛГУ им. А.А. Жданова. – Л., 1982. – 41 с.
5. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
6. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
7. Дячук Т.М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2003. – 18 с.
8. ЗКУ – Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / Л.О. Бондар, А.П. Гетьман, В.Г. Гончаренко та ін.; За заг. ред. В.В. Медведчука. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 656 с.
9. Квитко И.С., Лейчик В.М., Кабанцев Г.Г. Терминоведческие проблемы редактирования. – Л.: Высш. шк.; Изд-во при Львов. ун-те, 1986. – 151 с.
10. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения: Учеб. пособ. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.
11. Кодухов В.И. Лексико-семантические группы слов. Лекция. – Л.: Изд-во ЛГПИ им. А. Герцена, 1955. – 176 с.
12. Кучеренко О.Ф. Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2003. – 20 с.
13. Лотте Д.С. Как работать над терминологией. Основы и методы: Пособие, составленное по трудам Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1968. – 76 с.

14. Морозова Л.В. Дифференциальные признаки термина: структурные и статистические свойства английского языка // Уч. зап. Калининского пед. ин-та. – Калинин, 1969. – Т. 64. – Вып. 2. – С. 223-249.
15. Полевые структуры в системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 197 с.
16. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР. – 1961. – С. 46-55.
17. Соболева П.А. Компонентный анализ значений глагола на основе словообразовательного признака // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1962. – С. 138-150.
18. Соссюр Ф. Де Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
19. Социальные технологии: Толковый словарь. – 2 изд., доп. – М.: Луч, 1995. – 309 с.
20. ССІС – Сучасний словник іншомовних слів / Укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалок. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
21. Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
22. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура: Учеб. пособ. – Самарканд: Изд-во Самарканд. у-та им. Алишера Навои, 1971. – 130 с.
23. Чупилина Е.И., Преображенская О.А. Лексический состав терминологии вычислительной техники // Тезисы докладов науч.-мет. конф. “Современные проблемы терминологии”. – Владивосток, 1989. – С. 100-101.
24. Шайкевич А.Я. Распределение слов в тексте и выделение семантических полей // Иностранные языки в высшей школе. – М. – 1963. – Вып. II. – С. 37-46.
25. Юшманов Н.В. Грамматика иностранных слов // Словарь иностранных слов. – М.: Наука, 1939. – 831 с.
26. Ipsen G. Der Alte Orient und die Indogermanen, “Festschrift für W. Streitberg”. – Heidelberg, 1924. – S. 225.